

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА СУДДІ

Важливим напрямком правової реформи, яка провадиться в Україні, є розбудова судової системи, становлення високо-професійного, неупередженого й самостійного суду. Таке радикальне оновлення сфери судочинства потребує висококваліфікованих суддів нової генерації – професіоналів з гуманістичним мисленням, не обмежених у загальнокультурному плані. Адже культура людини – це специфічний спосіб її діяльності, якісна характеристика загального розвитку будь-якого фахівця як особистості.

Проблеми професійної культури юриста (зокрема судді) привертала увагу науковців різних часів. Так, вони аналізуються в роботах Л.Ю. Ароцкера, Ю.М. Грошевого, А.Ф. Коні, О.С. Коблікова, А.Л. Лікаса, С.С. Сливки, Л.С. Халдеева та ін. У визначенні змісту і структури цього феномена, дослідники акцентують увагу на різних елементах: А.Л. Лікас – переважно на професійному знанні, вмінні, досвіді [3, с. 6, 7]; Л.Ю. Ароцкер – більше на таких моральних якостях особистості, як чесність, добросовісність, скромність, самокритичність тощо [1, с. 11]; С.С. Сливка визначає професійну культуру юриста як систему знань про певні елементи різних видів культур, які необхідні юристові в його діяльності [7, с. 10, 11].

Проте, на наш погляд, такі підходи є дещо обмеженими, тому, що вимогою сьогодення є потреба нового філософського осмислення поняття «професійна культура судді», системне дослідження цього феномена, створення цілісної концепції щодо її формування й реалізації. Відтак, аналізуючи професійну культуру судді, слід виходити із загальної культури особистості, у структурі якої професійна культура посідає особливе місце. Вона передбачає єдність професійних знань, умінь, навичок, всебічного життєвого досвіду, які реалізуються в повсякденній діяльності й охоплює широкий спектр якостей особистості: інтелектуальну, моральну, світоглядну, естетичну, творчу. Вважаємо, що саме такий підхід є продуктивним, бо дозволяє розглядати професійну культуру судді більш системно, предметно, поглиблено й об'ємно. Цим і зумовлена мета даної статті, для досягнення якої необхідно визначити зміст і структуру професійної культури судді, розглянути цю категорію як певну систему, окреслити існування і взаємодію її елементів.

Особливу роль у становленні й функціонуванні професійної культури судді відіграють потреби, які прийнято поділяти на духовні і соціальні. Зміст перших виявляється в пошуках загальнолюдських ідеалів і цінностей. Ці потреби реалізуються в його ціннісних орієнтаціях, які багато в чому визначають характер і спрямування суддівської діяльності. Другі ж знаходять свій прояв насамперед у необхідності спілкування, духовній і трудовій діяльності. Якщо потреби мають високий моральний характер, то й рівень професійної культури судді є високим. Отже, суддя повинен відчувати необхідність у постійному професійному й моральному вдосконаленні, що стає джерелом його активності.

Усвідомлені потреби кристалізуються в інтереси, що стають підґрунтям індивідуальних, групових і суспільних цінностей, сприяють розширенню обсягу знань, покращанню їх якості, орієнтуванню в реальній дійсності. При цьому суттєвий вплив має спрямованість особистості судді, яка є рушійною силою, що фокусується на суворому дотриманні закону, утвердженні високих моральних цінностей у професійній діяльності. Інтереси можна умовно класифікувати на пізнавальні, матеріальні, статусні й кар'єрні. Та визначальним є те, чи спрямовані вони на виконання основної мети й сенсу існування судді в професії – служіння людині. Якщо так, то він буде завжди йти шляхом самовиховання й самовдосконалення. Чим глибшу зацікавленість викликає в судді його професія, тим більшою мірою саме життя накладатиме відбиток на формування його професійної культури.

Потреби й інтереси формуються в ціннісні орієнтації, серед яких особливу роль відіграють ключові цінності й життєві сенси, що створюють підвалини світоглядної культури особистості судді. Здійснюючи правосуддя, він виступає провідником системи правових і моральних цінностей. Тому, обравши цю стежку, суддя повинен іти по ній, зв'язуючи свої кроки за такими моральними орієнтирами й цінностями, як гуманізм, справедливість, законність, незалежність, патріотизм, що є досить нелегким випробуванням на принциповість, стійкість, відданість ідеалам.

Базовим компонентом структури професійної культури судді є компетентність, що ґрунтується на знаннях. Вони ж є результатом його практичної й розумової діяльності, досвіду, входження у процес соціального життя. Засвоєння й застосування знань збагачує інтелект, змінює на краще психологічні установки, світогляд, структуру мотивів діяльності особистості. Поглиблені знання не тільки допомагають судді швидко орієнтуватись у складних, часом нестандартних ситуаціях, а й дають змогу бути незалежним і вільним у судженнях, правильно аналізувати обставини. Оскільки знання можуть бути як істинними, так і вірогідними чи помилковими, важливим є не стільки кількісний критерій, скільки якісний, що виражає ступінь їх організованості, упорядкованості. Саме вони значною мірою виробляють почуття професійного обов'язку судді [3, с. 55].

Глибина знань, їх розуміння й усвідомлення формують у деякій мірі і внутрішнє переконання судді. Ці проблеми завжди були дискусійними і хвилювали правознавців ще з часів А.Ф. Коні (згадаймо, приміром, роботи Л.М. Корнева, В.П. Радькова, І.Д. Перлова та ін.). Найбільш ґрунтовним, як вбачається, є дослідження Ю.М. Грошевого, який визначає переконання судді як певну якість свідомості особистості, її «константні утворення», що зумовлюють здійснення в його професійній діяльності тих чи інших світоглядних, етичних, політичних принципів, ідеалів, установок [2, с. 6]. Внутрішнє переконання судді створюється шляхом безпосереднього вивчення сукупності доказів у суді на підставі всебічного, повного й об'єктивного розгляду всіх обставин справи. Необхідною умовою цього процесу є оптимальне співвідношення емоційно-ціннісного ставлення і раціонально-логічного знання, совісті і волі судді.

Знання й переконання становлять підґрунтя суддівського світогляду. Світогляд – це організована цілісна система поглядів, уявлень, переконань стосовно навколишнього світу, місця людини в ньому і ставлення до нього. Він спрямовує діяльність судді, визначає оптимальні технології досягнення результатів професійної діяльності.

Важливими структурними компонентами професійної культури судді є вміння й навички, що разом складають здібності судді як особистості. Їх розвиток, активізація пов'язані з процесами творчості. Якщо суддя не має належних умінь і навичок застосування своїх знань, вони стають малодієвими й не сприяють успішному здійсненню професійних функцій. У кожного судді свої уміння, навички, рівень знань і власний унікальний досвід судової практики. Тому один і той же факт вони трактують по-різному, хоча у своїй аргументації всі без винятку постійно звертаються до норм права, яке теж часто розуміють неоднаково. По суті, навички, уміння й здібності – це свого роду технологічний потенціал судді, за допомогою якого він ви-

конує свою професійну діяльність. Щодо здібностей, то слід зазначити, що вони не визначаються тільки спадковістю чи соціальними умовами життя людини. Саморозвиток, активність, творчість є тими механізмами, за допомогою яких суддя може подолати певну обмеженість дарованих йому природою задатків та обдарованості.

Реалізація будь-якої дії неможлива без вольової саморегуляції. Воля є тим специфічним механізмом, за допомогою якого суддя здатний цілеспрямовано і свідомо управляти своїми вчинками, бажаннями, діями тощо. Оскільки воля може бути скованою як на добро, так і на зло, вона вимагає від судді особистого регулювання. Механізми волі мають величезне значення у формуванні його професійної культури. Адже в процесах самоконтролю, саморегуляції, самоосвіти, самовиховання й самовдосконалення вони відіграють надзвичайно важливу роль. Недоліки вольового розвитку призводять до безсистемності, недисциплінованості, безініціативності, формального виконання професійних обов'язків, непослідовності, нездатності обстоювати свої погляди й переконання.

Професійна діяльність судді є творчою. Вона не терпить уніфікації, безініціативності, формально-бюрократичного ставлення до своїх обов'язків. Творчість, як складник професійної культури судді, несумісна з одноманітністю. Вона стимулює бажання досягти майстерності у своїй роботі, подолати шаблонні підходи до вирішення нестандартних питань. Саме творчість, як найвищий прояв психічної діяльності судді, включає в себе роботу свідомості, підсвідомості й надсвідомості. Свідомість розвивається у предметній діяльності, навчанні, соціальній практиці. Підсвідомість знаходить свій прояв у довільній і спеціальній імітації, практичному неусвідомленому досвіді. Надсвідомість базується на підставі перших двох рівнів. Професійна свідомість судді повинна спиратися на сучасне уявлення про право. А оскільки воно ще недостатньо закріпилося у формах організації соціального буття, у нашому менталітеті, то це має компенсуватися спеціальною «роботою розуму», яка дозволяє формувати нову дисципліну останнього. Так, Л.М. Москвич вирізняє творчу підструктуру роботи судді, яка, на її думку, реалізується в обов'язку носія судової влади відшукати в одиничності й індивідуальності певного юридичного випадку загальність, абстрактність і типовість юридичного правила, встановленого законом. Тим самим суддя створює спільну єдність загального, абстрактного й конкретного. Ось чому можемо констатувати, що судді з творчим мисленням притаманні пізнавальна активність, кмітливість, рухливість, гнучкість пізнавальних процесів, зацікавленість, небайдужість до професії [5, с. 189]. Стимулювати його професійну творчість повинна сильна внутрішня творча воля, спрямована на досягнення гармонії у правозастосовчій діяльності.

Складовими елементами професійної культури судді є також особистісні якості: естетичні смаки, вміння чітко і грамотно висловлювати свої думки, тримати в порядку свій кабінет тощо. Низька мовленнєва культура, порушення етикетних правил, неохайність (навіть у поєднанні з високим рівнем інтелекту) свідчать про низький рівень його професійної культури.

Потенціал суддівського професіоналізму реалізується перш за все, в культурі юридичного мислення, що є процесом опосередкованого й узагальненого відбиття свідомістю особистості предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх суттєвих властивостях, зв'язках, відносинах. Культура юридичного мислення судді інколи зводиться (або й заміщується) до знань норм права, здорового глузду, що ґрунтується на його природній логіці і житейських знаннях про навколишній світ, де розгортаються людські трагедії, про різні соціально-психологічні типи індивідів [4, с. 4, 5]. Критерієм цієї культури є оптимальність прийняття ним рішень, прояви якої досить різноманітні. Це вміння користуватися набутими юридичними знаннями, пріоритетом цінностей, здатність до адекватного аналізу в умовах, коли деякі норми вступають у протиріччя між собою тощо. До того ж актуалізація й екстраполяція (як прояви культури юридичного мислення) житейських знань допомагає навіть при не зовсім чіткій картині події швидко збагнути і перевірити, які із суб'єктів навколишнього світу могли взаємодіяти з розслідуваною подією. Це суттєво підвищує продуктивність аналітико-синтетичної діяльності.

Буває суддя дивиться на певну людину й на окремий випадок лише крізь призму узагальнених приписів закону, як крізь завісу, що дозволяє бачити лише загальні обриси, тобто не живу істоту, а юридичну схему. Юридичне ж мислення вимагає мати справу з конкретним життям, але тільки в його загальному, абстрактному вигляді. Для нього характерними є професійні навички бачити всю повноту життя, бо саме воно формує звичку у нього вчитися [6, с. 117, 118].

Культура юридичного мислення і правового почуття взаємопов'язані. У філософії права існують різні точки зору щодо останнього: вчені стверджують, що почуття правове і моральне за своєю сутністю однакові, інші схильні ототожнювати правове почуття із совістю. Але врешті-решт всі вони сходяться на одному: правове почуття – це почуття власного права [6, с. 118]. Варто мати на увазі, що, на відміну від совісті, воно потребує живого й діяльного інтелекту (хоча, безперечно, добре розвинуте правове почуття вимагає рівної йому совісті), гнучкості розуму, здатного швидко узагальнити одиничне, а потім його виокремити із загального [6, с. 120, 121]. Отже, суддю з розвиненим правовим почуттям характеризує, так би мовити, особлива суміш інтелектуальних здібностей (адже тільки вони дозволяють йому одиничне підняти до загального й на цьому підґрунті винести ціннісне судження про справедливість) і захопленості – покликання, завдяки якому можна «вселити животворний вогонь індивідуального життя в абстрактну ідею справедливості» [6, с. 121, 122]. В основі формування цього почуття лежить вміння судді переживати привабливе й огидне, справедливе й несправедливе. Воно, будучи почуттям міри у спілкуванні судді з іншими людьми, у його ставленні до своїх обов'язків і суспільства, спонукає суддю до детального й неупередженого з'ясування й аналізу юридичної ситуації. До того ж дане почуття стійке: один раз сформувавшись, воно вкорінюється на багато років. Однак зауважимо, що правове почуття здатне легко деградувати. Заздрість, жорстокість, мстивість – усі ці якості сприяють тому, що «праведна сила, яка міститься в праві, деградує в неправедне бажання сили», особливо коли суддя намагається реалізувати право заради права незалежно від моральних цілей.

Підсумовуючи викладене, підкреслимо, що професійна культура судді передбачає стійкий імунітет до несправедливості, деформації свідомості, який виключає будь-які зловживання з його боку. Чим вищий рівень розвитку цієї культури, тим ефективніше суддя виконує свої службові обов'язки, відповідальніше ставиться до процесу й результатів своєї професійної діяльності. І, навпаки, малорозвинена чи навіть низька професійна культура судді свідчить про його професійну непридатність.

Список літератури: 1. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. – М.: Юрид. лит., 1969. – 120 с. 2. Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. – Харьков: Вища шк., 1975. – 144 с. 3. Лукас А.Л. Культура правосудия. – М.: Юрид. лит., 1990. – 174 с. 4. Мельник В. Здравый смысл в процессе поиска доказательств // Рос. юстиция. – 1995. – № 7. – С. 4-5. 5. Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: Монографія. – Білозерка: 2004. – 224 с. 6. Радбрух Г. Философия права: Монография / Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 240 с. 7. Сливка С.С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2002. – 32 с.

Надійшла до редакції 29.10.2007 р.